

ՇՎԷՅՑԱՐԱԿԱՆ ԳԻՒՂԸ *)

IX

Ցաւում եմ, սիրելիս, որ ես ստիպուած եղայ առժամանակ ընդհատել իմ նամակները Շվէյցարիայի մասին: Դու վըշտացած ես, հասկանում եմ անհամբերութիւնդ, բայց իմ լռութիւնը մի պատճառ ունի, որ քո ներողամտութիւնը դարձնում է անհրաժեշտ—եւ հիւանդ էի. դու գիտես անշուշտ, որ մինչև իսկ չոր, անսիրտ պաշտօնականութիւնը իր ձևականութիւններին մէջ հիւանդութեանը յատկացրել է բաւական պատոււոր տեղ: Հիւանդը միշտ իրաւունք ունի:

Այժմ վերսկսելով նամակներս, ուրախ եմ, որ կարող եմ քեզ նկարագրել մի վերին աստիճանի հետաքրքիր երևոյթ, որ թէև չվէյցարական գիւղական ամենօրեայ կեանքին օրգանապէս կապուած չէ, այլ աւելի շուտ դիպուածական է, բայց և այնպէս լայն լոյս է սփռում այս երկրի ժողովրդի հոգու, մասամբ նրա ոչ շատ հեռաւոր անցեալի, ճաշակի, ձգտումների, սովորութիւնների վրայ: Խօսքս մի գիւղական ներկայացման մասին է: Ինքնըստինքեան մի շատ սովորական, շատ պարզ երևոյթ, այնպէս չէ, որ երկրի գիւղերում չեն պատահում ներկայացումներ: Բայց մի շարք կողմնակի հանգամանքներ այս անգամ յիշեալ ներկայացումը դարձրել էին առաջնակարգ հետաքրքրութեան արարկայ ոչ միայն Վօ կանտոնի բնակիչների, այլ և շատ օտարականների համար. նամակս հասկանալի դարձնելու համար ստիպուած եմ մի փոքր հեռուից սկսել:

Ահա մի քանի չաբաթ է, չվէյցարական և գլխաւորապէս Վօ կանտոնի թերթերը խօսում են մի հետաքրքիր պիեսայի մասին, որ կոչւում „La Dime“—Տասանորդ, և որ խաղացւում

*) Տես «Մուրճ» № 3:

է Լոզանից մօտ քսան վերտ հեռու՝ Մեզեր գիւղում: Այդելուները հազարներով են հաչում. պիեսան վերին աստիճանի օրիգինալ է, իսկ խաղը հիացմունք է շարժում: Ընդհանուր այս հետաքրքրութիւնը սակայն կարող է անհասկանալի մնալ օտարներին, չէ որ դա այնուամենայնիւ մի գիւղական ողորմելի բեմ պիտի լինի և մի սովորական խաղ: Բայց ահա թէ խնդիրն ինչու՞ն է:

Շվէյցարական դաշնակցութեան այս գրաւիչ եղբայրութիւնը կազմող կանտոններից իւրաքանչիւրը իր ուրոյն պատմութիւնը, իր պատմական կեանքն է ունեցել և ունի, որ արտայայտում է բազմաթիւ բնորոշ գծերով կառավարական, հարկային, կրթական, օրէնսդրական սիստեմի, ինչպէս և այս 22 փոքրիկ հանրապետութիւնների, փոքրիկ ժողովուրդների բնաւորութեան վրայ: Օտարները հեռուից ճանաչում են միայն մի հատ մեծ Շվէյցարիա, որ արծւի պէս թառել է Ալպերի վերայ, բայց մօտիկից դիտողը կը տեսնի, որ նրա թևերի տակ ծուարել են 22 փոքրիկ, իրարից անկախ կանտոններ: Ոչ չափ հեռուոր անցելում այս կանտոնների յարաբերութիւնների մէջ տեղի են ունեցել զօրեղ ցնցումներ, երբեմն նոյն իսկ արիւնոտ ընդհարումներ: Եղել են աւելի զօրեղները, որոնք բռնացել են փոքրերի վրայ, տեղի են ունեցել ապստամբութիւններ, կոիւներ, օտար պետութիւնների միջամտութիւններ:

Սրանից ուղիղ մի դար առաջ Վօ կանտոնը ենթարկւում էր Բերնի իշխանութեանը, և նրա հողերը պատկանում էին զանազան կալուածատէր իշխանների: XVII-դ դարի սկզբում Վօ կանտոնն աղաւթիւ համար կատարուած մի փորձ վերջացաւ կատարեալ անյաջողութեամբ. պարագլուխը՝ մայիոր Դաւել բռնուեց ու գլխատուեց, իսկ ժողովուրդը շարունակեց տրտնջալով կրել բերնյիւնների լուծը: Սակայն Դաւելի թափած արիւնը անօգուտ չ'անցաւ, ինչպէս ոչ մի արիւն աշխարհում անհետեանք չի մնում: Ազնւականների ձեռքով հարստահարուած ու նեղուած ժողովրդի խուլ դժգոհութիւնն աճեց, մեծացաւ և XVIII-դ դարի վերջին երկի կը պայթէր մի արիւնալի ապրտամբութեամբ Բերնի դէմ, եթէ քաղաքական նոր հանգամանքներ արտաքուստ չը դային հասունացած խնդրին խաղաղ լուծումն տալու: Նապոլէոն Բոնապարտ՝ առաջին կոնսուլը՝ 1803 թ. փետրուարի 19-ին տուեց ամբողջ Շվէյցարիային մի նոր կազմակերպութիւն. նրա «Act de médiation-ը» (միջնորդութեան ծրագիր) Հելվետեան հանրապետութիւնը, որ մէկ էր և անբաժան, հռչակեց փոքրիկ պետութիւնների դաշնակցութիւն՝ բաղկացած 19 կանտոնից: Միևնոյն ժամանակ Վօ կանտոնը

ազատուում էր Բերնի տիրապետութիւնից և դառնում էր ինքնավար ու անկախ փոքրիկ պետութիւն։

Այսպիսով այս տարի (1903-ին) լրանում է Վօ կանտոնի ազատութեան հարիւրամեակը։ Փոքրիկ ժողովուրդը պատրաստուում է մեծամեծ հանդէսներով տօնել իր ազատ կեանքի հարիւր տարին, որի ընթացքում այս երջանիկ երկիրը այնքան խոշոր առաջադիմութիւն է արել քաղաքակրթութեան մէջ և որով նա այնքան հպարտ է իրաւամբ։ Սնցեալներն իմ ուսուցչապետներից մէկը՝ պ. Բոսսիէ մի մահաւոր խօսակցութեան ժամանակ ինձ ասում էր. «Դուք օտարներդ հաղիւթէ կարողանաք իսկապէս իմանալ, թէ հարիւր տարուայ ազատ կեանքը ինչեր տուեց մեր փոքրիկ կանտոնին՝ շնորհիւ խղճի և մտքի լայն ազատութեան, ձեռներեցութեան որոշ զարգացման, ապակենտրոնացման սիստեմի բարեխիղճ գործադրութեան՝ մենք մի դարի մէջ հրաշքներ ենք գործել»։—Քաղաքակրթական այդ փայլուն էվոլյուցիայի, այդ անդադրում աշխատանքի արդիւնքը սակայն մենք օտարներս էլ ենք տեսնում և սքանչանում, պատասխանեցի ես. թոյլ տուէք նոյնիսկ նկատել, որ ձեր փոքրիկ հայրենիքում դուք տեղացիներդ համեմատութեան անկարելիութեան շնորհիւ՝ գուցէ երբեմն չ'իմանաք, նոյնիսկ չը գիտակցէք, թէ որքան երջանիկ էք դուք»։—«Այո, իրաւունք ունիք, ասաց նա ժպտալով, մենք աւելի քան երջանիկ ենք, nous sommes trop heureux!»

Ահա՛ ինչպէս ասացի, այս երջանկութեան, վարարած գետի պէս այս փոքրիկ երկիրը հեղեղող բարօրութեան տօնն է, որ պատրաստուում է կատարել Վօ կանտոնը առաջիկայ յուլիսիւսէ—շին։ Բոլոր նշաններից, կատարուող պատրաստութիւններից, ընդհանուր տրամադրութիւնից երևում է, որ մի քանի օր անող հանգէսները լինելու են որքան փառաւոր, նոյնքան պարզ, ժողովրդական, և նոյնքան հեռաքրքիր իրանց բազմակողմանի, օրիգինալ պարունակութեամբ։ Նամակիս սկզբում յիշուած գիւղական ներկայացումը ահա այս տօնի, Վօ կանտոնի ազատութեան հետ կապուած մի երևոյթ է։

Ներկայացումը յատկապէս Մեզիերում և ոչ մի ուրիշ գիւղում կազմակերպելն էլ իր առանձին խորհուրդն ունի։ Պիեսային իբրև նիւթ ծառայող պատմական զէպքը տեղի է ունեցել հէնց այդ գիւղում մի դար առաջ։ Մի գրաւիչ հնարամտութեամբ այս գեղեցիկ գործի ձեռներեցները գտել են, որ շատ հեռաքրքիր կը լինի միևնոյն վայրերում վերապրել հարիւր տարի առաջ կատարուած անցքերը։ Եւ ինչ որ աւելի ուշագրաւ է, այժմ էլ բնմի վրայ գործող անձինք մի դար առաջ իրանց նա-

խառնայրերի կրած-ապրած օրերն են վերաբաղում, բոլոր դերակատարները Մեզիերի բնակիչներ են: Այս բոլոր տեղեկութիւնները եւ կանխաւ իմացայ լրագրերից և չտապեցի Մեզիեր տեւանելու այս հետաքրքիր ներկայացումը, որ մի դար առաջուայ չվէյցարական գիւղական պատկերն է տալիս:

Լոգանից Մէզիեր տանող ելեկտրական երկաթուղու փոքրիկ կայարանը ասեղ ձգելու տեղ չը կայ: Վագոնները չեն բաւականացնում, ստիպուած են եղել ապրանքատար վագոնների մէջ աթոռներ չարել և յարմարացնել ճանապարհորդների համար. այնուամենայնիւ անագին բազմութիւն ստիպուած է ոտքի վրայ կանգնած ճանապարհորդել, ամենքին նստելու տեղ չը կայ: Ներկայացումը ճաշից յետոյ ժամի 2-ին է, և մինչև այդ ժամանակ այս փոքրիկ երկաթուղով մօտ 1500 մարդ պիտի հասնի Մեզիեր:

Վագոնների մէջ իրար վրայ սղմուած, բայց ոչ ոք դժգոհ չէ: Ծանապարհի գեղեցկութիւնը տրտնջալու տեղ չի թողնում: Անտառապատ բլրակների անվերջ շարքեր աջ ու ձախ. կամ կանաչագարդ ալիքաւոր մարգագետիններ, որոնց միջից սլանում է ելեկտրական գնացքը առանց ծուխի, առանց աղմուկի: Տեղ-տեղ կանգ է առնում այս կամ այն գիւղում, ուր հազիւ մի քանի տուն են երևում ցրուած անտառների մէջ, պանդոկի պէս փոքրիկ կայարանից դուրս են գալիս մի քանի գիւղացիներ,—մարդ, կին, աղջիկ, տղայ, մի կերպով կախկիւտում են գնացքի կողերից, ապա կրկին սլանում ենք: Ահա և Մեզիերը:

Գիւղը ներկայացնում է մի ուշագրաւ տեսարան: Որ կողմ դռնում եւ, պատմական զգեստներով ծերեր, երիտասարդներ, մեծ ու փոքր տղաներ ու աղջիկներ: Սրանք բոլորը գերակատարներ են: Կարծէք թէ մարդ ժամանակակից չվէյցարական գիւղում չէ, այլ մի ինչ որ հին աշխարհում, ուր այլ բարքեր, այլ սովորութիւններ, կարգեր կան: Գիւղական պարզութիւնը բնական արուեստի գաղտնիքներին անձանօթ է. այստեղ ներկայացումից յետոյ կարծես ձանձրանում են զգեստները փոխել (և ինչ կարիք կայ, երբ քիչ յետոյ նորէն հագնելու են!) և մեծ ու փոքր թատրոնից դուրս են գալիս պատմական չորերով նայելու այցելուներին, կամ տուն են գնում նախաճաշելու, զուարճանում են դրսում իրանց յարուցած հետաքրքրութեամբ:

Պակաս օրիգինալ չէ թատրոնական չէքըն իր բեմով: Մի անագին փայտեայ շինութիւն, որ երկաթուղային վագոնների պահեստ է, վերածուած է թատրոնի և կարողանում է պարտիկ մօտ 1500 մարդ: Սկսում է ներկայացումը, վարագոյրը բարձրանում է: Տեսարանը ներկայացնում է Մեզիերի

դաշտը, ուր մի խումբ գիւղացիներ—երեք մարդ և երեք կին կարտոֆել են հաւաքում. նրանք աշխատում են և խօսում: Մի ընտանիք է, մէկն այն հազարաւոր ընտանիքներից, որոնց հարուածում է չարիքը հեռուից, և որոնք իրանց տառապանքով լի դոյութիւնը տանկու համար էլ համբերութիւն չ'ունին: Նրանց խօսակցութիւնից երևում է, որ իրանց կալուածատէրերի անողորմութիւնն էլ սահման չ'ունի, որ իրանց աշխատանքի մեծ մասը նրանց ձուխ, անհող կեանքի կապրիզներին է ծառայում, որ իրանք աղքատ են, խեղճ ու տանջուած: Յոյսերը մնացել էր կարտոֆելը, որի մշակութիւնը նոր է սկսուած այդ կողմերում, և սակայն կալուածատէրը նրանց ապրուստի այդ յետին աղբիւրի վրայ էլ տասանորդ է դրել: Ընտանիքի հայրը տրտնջում է, բայց համբերութիւնից է խօսում. որգին դայրոյթով ու կատաղութեամբ նշովում է իրանց ճակատագիրը, կանայք լրացնում են կարիքի և խեղճութեան ընդհանուր պատկերը՝ քայքայուած տնտեսութեան այն մանրամասն նկարագիրներով, որը միայն կինը կարող է անել—տաք կերակուր չը կայ, հացն էլ երբեմն չի ճարւում, խոհանոցից օրերով ծուխ չի դուրս գալիս եայն եայն: Մի ամբողջ ժողովուրդ է այս, որ իր յիմար կամ ոճրագործ տիրոջների չնորհիւ յետին ծայր խեղճութեան ու անարգանքի հասած՝ ելք, հնար է փնտրում, մեծ հրդեհը պատրաստող փոքրիկ կրակ է, որ կամաց-կամաց միում է այս մութ, բայց տանջուած սրտերում: Ահա և ինքը կալուածատէրն իր չքախմբով, փայլիլուն շորերով, որ նայում է այս ցնցոտիներով պատած, գունատ, յոգնած գիւղացիներին և ցինիկաբար խօսում է իր ուղեկիցներին իր ժողովրդի բարեկեցութեան մասին: Դէ, արտաքին խեղճութիւնը շատ անգամ խաբուսիկ է, կան ագահներ, կան հարբեցողներ: Շահագործուած, տրորուած գիւղացին իր տէրերի համար միշտ կամ ագահ է, կամ հարբեցող: Կալուածատէրն անցնում է, գիւղացիք խոնարհւում են և յետից հայհոյում՝ բռունցքներ ցոյց տալով: Յաջորդ տեսարանների մէջ յայտնւում են նորանոր գէմբեր, բըժիշկը, պատեօրը, ուրիշ գիւղացիներ, կանայք, որոնց բոլորի խօսակցութեան նիւթը նոր տասանորդն է—«la dime» և իրանց օր-աւուր ծանրացող վիճակը:

Ահա և եկեղեցին, գիւղական եկեղեցին ձմեռ ժամանակ. գիւղացիք խումբ-խումբ դուրս են թափւում, ցուրտ է, ձիւն է գալիս, բայց նրանք չեն հեռանում, խօսում են տաք-տաք: Պատեօրը եկեղեցում մի քանի խօսք է ասել կալուածատիրոջ անարդարութեան մասին, նոր տասանորդը համարել է անողորմ գործ: Պատեօրը գիւղի խեղճ ու խիղճն է ներկայացնում. երբ

նա բողոքում է, իր հօտը լուռ մնալի կարող: Հարիւր քսան հոգույ բաղկացած խօրը, որոնք բոլորն էլ գիւղի և շրջակայքի մեծ ու փոքր աղջիկներն ու տղաներն են, բեմի առաջ երկու մասի բաժանուած՝ երգում է:

«Ամեն օր միայն ցաւի ճիչ է, որ բարձրանում է դէպի «Աստուած, դէպի անողորմ երկինքը. մեր խղճուկ խրճիթները «ծածկում են իրանց կտուրները սղաւոր անտառների մէջ: «Դժբաղդ է նա, ով մի տիրոջ առաջ ծառայի պէս պիտի խոնարհի ճակատը, ինչ արժէ նրա համար խաղաղ ու հանգիստ «կեանքը, եթէ նա պիտի լռի՝ կուլ տալով անարգանքը: Զարթիւր, ժողովուրդ, դիտակցիր քո պարտքերը և քո արժանիքը»:

Պատահորի խօսքերը համուած են բերն. նա կասկածելի է, որպէս խռովարար, և մի գիշեր օրէնքի անուշով մի մութ կողք վերցնում է նրան տնից և տանում անյայտ տեղ: Նա բանտարկուած է: Խօրը երգում է.

«Ան օջաղի խորքում կատաղի հողմը բորբոքում է մխալկալ կրակը, երբ վրայ է հասնում երեկոն: Այդպէս էլ անարգարութիւնը իր խստութիւններով զարթեցնում է ատելու: «Թեան զայրոյթը սրտերի խորքերում: Ի՛նչ փաղկր է վրէժ-«խընդրութիւնը բոլոր ճնշուածների համար»:

Այս անախնկալ ու սարսափելի դժբաղդութիւնից պատտերի կիներ խելագարում է: Գիւղն իր շրջակայքով մոռնում է, ինչպէս եռուն հնոց: Մութ գիշերներ են, խրճիթներում, խոհանոցներում, կիրճերում, մութ անտառներում կասկածելի ստուերներ են համալսմբում, փախում, անյայտանում: Հազար գլխանի տառապանքն է, որ ձգձգում, ոլորում է և պոռթկալու վրայ է. զարթնած դիտակցութիւնն է, որ խաւարի մէջ իր մեծ բողոքն է դարձնում մութ ոյժերի հետ. և անտառները խելճերի հետ են, նրանք ծածկում են գաղտնիքը: Խումբը երգում է.

«Գունատ խիղճը հալածում է ոճրագործին, և նա մոլոր-«ւում է խաւարի մէջ լուռ սարսափի հետ: Իզուր է նա աշխա-«տում ծածկել իր սիրտը, վրէժխնդրութեան ձայնը հնչում իր «յետեկից: Նա լսում է քամու երգը անտառներում և սոսկում է»:

Սակայն երեք ամիս յետոյ պատտերն ազատում է. դա արդարութեան և իրաւունքի յաղթանակն է, ժողովուրդը աօնում է այդ ցնծութեամբ: Սրանով է վերջանում պիեսան: Մի քանի տարի յետոյ ազատում է նաև հայրենիքը:

Սհա, սիրելիս, մօտաւորապէս այն դրաման, որ այնքան աղմուկ է հանել Վօ կանտոնում և այնպէս հետաքրքրութիւն չարժել: Իւրաքանչիւր ներկայացումը մի տեսակ ժողովրդական

տօն է. գիւղը ցնծութեան մէջ է, Լողանք, Կանտոնի մայրաքաղաքը՝ ծափահարում է. օտարները հիանում են: Ամբողջը մասամբ յիշեցնում է Բաւարիայի Օբերամմերգաու գիւղում տաճարին մի անգամ կատարուող կրօնական հանդէսները, երբ գիւղացիք ներկայացնում են Քրիստոսի չարչարանքները: Տարբերութիւնն այն է, որ Բաւարիայից զուտ կրօնական է, իսկ Մէդլիերինը հայրենասիրական: Չը նայելով այցելուների բազմութեան, դործի կատարեալ յաջողութեան՝ գիւղացիք ստիպուած են զաղարեցնել ներկայացումները, որովհետեւ իրանց դաշտային աշխատանքները մնում են:

Ուշադրութեան արժանի մի հանգամանք, սիրելիս, որ վերադարձիս ամբողջ ճանապարհին ինձ զբաղեցնում էր և որը՝ հաւատացած եմ՝ քեզ էլ բաւական խորհրդածութեան նիւթ կը տայ: Շվէյցարացի դրամատուրգը (Բընէ Մորաքս), որ գրել է այս դործը, անշուշտ քրքրել է իր երկրի սեօրերի պատմութիւնը և այնտեղից դուրս քաշել ամենացնցող սիւսէն, և դա... մի պատեօրի երեքամսեայ բանտարկութիւնն է և ժողովրդի բողոքը տասանորդի դէմ: Մեզ արեւելցիներէս համար այսպիսի անցքերը մնում են աննկատելի: Երջանիկ երկիր չէ՞ այս, որի դժբաղդ օրերում մի պատեօրի երեք ամսով բանտարկութիւնը համարուում է տարեգրութեան մէջ խոշորագոյն դէպքերից մէկը: Յետոյ ինձ շատ զբաղեցրեց պատեօրի կինը, խեղճը չի կարողանում տանել իր ամուսնու այդ դժբաղդութիւնը և խելագարուում է: Ի՞նչ անեն հապա արեւելքի սեօրկնքի տակ այն մայրերը, որոնց զաւակները յօշոտում են իրանց աչքերի առաջ, այն կանայք, որոնց ամուսինները խողխողում կամ կորչում են յաւիտեան և այն ոչ հարիւր տարի առաջ, խաւար, անսիրտ ժամանակներում, այլ այսօր, այս քաղաքակրթութեան դարում: Եւ այդ կարտոֆելի տասանորդը... հարիւր տարի առաջ գիւղացիք այս երկրում բողոքել և չեն կամեցել տասանորդ վճարել կալուածատէրերին, իսկ այժմեան տերունքը տեսնում է բեմի վրայ այդ անցեալը և զարմանում, որ իր պապերն այնքան դժբաղդ ու ստրկացած են եղել, որ մինչև անգամ տասանորդ են վճարել կարտոֆելից: Երջանիկ երկիր, ուր ծիծաղն այնքան առատ է, որ լացն անհասկանալի է դարձել:

Յ'գրութիւն!

Էնկերդ՝

ԿՈՒՐԲԱԹ-ՀԱՐՈՒՆ